

Ivan Kuvačić

Filozofski fakultet, Zagreb

O stanju i mogućnostima sociologije*

Sociologija je, kao oblik društvene svijesti i kao znanstvena disciplina, usko povezana s razvojem modernog industrijskog društva. Ona se javlja u Francuskoj u ono vrijeme kada nakon pobjede građanske revolucije dolazi do odlučnog lomljenja starih feudalnih okvira i kada, u skladu s time, religioznu ideologiju potiskuje znanstvena orijentacija. Od toga vremena pa do danas sociologija se brzo širi, i nije nimalo slučajno što se najviše proširila i učvrstila u industrijski najrazvijenijim zemljama. Njeno ishodište je Francuska. No Sjedinjene Američke Države su usporedo s preuzimanjem vodeće uloge u industrijskom razvoju brzo preuzele i vodeću ulogu u razvoju moderne sociologije.

Tu je prije svega zanimljivo pitanje po čemu se novi stav ili novi pristup prema stvarnosti, koji donosi sociologija, razlikuje od onoga koji je do tada vladao u društvenim naukama. Odgovarajući na nj treba naglasiti da sociologija usvaja i primjenjuje neka načela koja su se već ranije počela probijati u prirodnim naukama. To je u prvom redu zahtjev za neposrednim promatranjem činjenica. Taj zahtjev ili načelo možda najbolje ilustrira jedna rečenica američkog filozofa Williama Jamesa, koji komentirajući svoju knjigu »Principi psihologije« piše: »Morao sam iskovati svaku rečenicu zubima nesumnjivih i tvrdokornih činjenica«. Ta nova nijansa moderne misli, koja praktički restrukturira mentalnost novovjekog intelektualca, upravo je neobuzdan i strastven interes za odnos općih principa prema nesumnjivim i grubim činjenicama života. Bez toga, pa bilo da se radi o razvoju tehnologije ili novih institucija, nema ni industrije ni napretka. Spomenuti interes bio je osnova djelatnosti poznate Engleske kraljevske komisije, koja je prikupila veliki broj podataka o socijalnim problemima, čime se poslije obilno koristio Marx u svojim ispitivanjima engleskog kapitalizma. Isti interes je nešto kasnije u Njemačkoj potakao na velika ispitivanja radne snage u poljoprivredi i industriji, što se obavilo pod rukovodstvom Maxa Webera. Tu funkciju prikupljanja i obrade podataka preuzima sociologija, koja konstituirajući se kao empirijska znanost prolazi kroz nekoliko etapa:

U prvoj etapi skupljaju se podaci potrebni za rješavanje neposrednih socijalnih problema, pri čemu se ne vodi velika briga o kvantifikaciji i drugim metodološkim pitanjima.

* Tekst predavanja koje je emitirano na Radio Zagrebu 10. XII 1971. godine.

Druga etapa počinje tridesetih godina našeg vijeka kada na prvo mjesto istupaju razne vrste anketa. To počinje u Americi, ali je brzo prihvaćeno i u evropskim zemljama. U tim se anketama pita što ljudi misle, što čine, što kupuju, što posjeduju. Najvažnije je sondiranje i mjerenje stavova, što uvjetuje razvoj posebnih statističkih tehnika.

U trećoj etapi dominira potreba kodiranja. To se događa potkraj drugog svjetskog rata, kada se oštro nametnuo problem sistematizacije prikupljenih podataka. Oštro je postavljen zahtjev prethodne definicije ključnih pojmova koji su interesantni za prikupljanje i analizu podataka, što je onda utjecalo na opću sociologiju i njenu podjelu.

Sociologija preuzima racionalnu ulogu osmišljavanja brzih društvenih promjena, pa su zbog toga tehnike njezina istraživanja postale nastavni predmet na stotinama američkih univerziteta. To je odvelo u krajnost prakticizma, što je onda izazvalo snažnu protustruju, koja osuđuje parcijalna istraživanja i snjima povezanu metodološku rigoroznost i traži odgovore na opća pitanja, uzimajući kao uzore Marxa, Webera i Drukheima. Tako se događa da u naše vrijeme takozvana mikrosociologija sve više gubi teren i na njeno mjesto dolazi makrosociologija. Adorno vrši istraživanja koja pokazuju da je etnocentrizam, odnosno nacionalizam osnova na kojoj se razvija fašistička ideologija. On pokazuje, da je naklonost za prihvaćenje fašističkih stavova data u toj okolnosti, što ličnost koja je ugnjetena i potisnuta na obiteljskom planu traži kompenzaciju u grupnom terorizmu. Adorno je svoja istraživanja o autoritarnim strukturama vršio u Americi, no njih su kasnije Dahrendorf i drugi istraživači potvrdili i eksplicirali i na evropskim primjerima. Globalna istraživanje američkog sociologa Wrighta Millsa o sve većem utjecaju srednjih slojeva bila su ponovljena i potvrđena u mnogim drugim zemljama.

Ističući opće ili zajedničke probleme suvremena društva, ne treba nikako ispustiti iz vida da teme variraju u skladu sa stupnjem razvoja, tradicijom i osnovnim preokupacijama pojedinih područja i naroda. U istočnim zemljama, kao što su Indija i Japan, u sociologiji dominiraju one teme koje se odnose na pokušaje usklađivanja tradicije s modernim industrijskim razvojem. U Sjedinjenim Američkim Državama sociologija je funkcionalistička, što znači da su u prvom planu one teme koje se odnose na parcijalna usavršavanja u okvirima postojećeg društvenog odnosa. U mnogim afričkim, azijskim i latinsko-američkim zemljama sociologija je marksistička, što znači da dominiraju one teme koje jasno iznose potrebu radikalnih društvenih promjena. U tim zemljama sociologija je medij koji pomaže formiranju revolucionarnih elita. Tamo sociolog nije neutralan stručnjak koji izvršava narudžbe svoje vlade, već sam aktivno ulazi u politiku. U Italiji sociologija također izlazi na nacionalnu scenu, na taj način što se bavi pitanjem odnosa juga i sjevera. Osnovna su preokupacija jugoslavenske sociologije problemi društvenog samoupravljanja. U Švedskoj je nastojanje da se uđe u temeljitije proučavanje problema moderne obitelji bio osnovni razlog da je sociologija uvedena kao predmet na Sveučilištu. U britanskoj sociologiji prevladavaju pitanja socijalne stratifikacije, jer tamo postoji potreba da se usklade aristokratske tradicije sa suvremenom demokratizacijom života. U Francuskoj je sociologija izrazito politizirana, a sociolozi, osobito mlađi, po svojoj su orijentaciji većinom marksisti, što znači da iznose aspiracije i interese radničke klase. Svi ovi primjeri, a mogli bismo navesti i mnoge druge, jasno pokazuju varijaciju tema s obzirom na specifične okolnosti.

Ono što smo ranije nazvali sklonošću prema neposrednom promatranju činjenica, može se jednostavno označiti izrazom — pozitivizam. Prema tome, mogli bismo reći da u modernoj sociologiji prevladavaju pozitivističke tendencije. Kada to kažemo, onda prije svega imamo na umu tu okolnost da mnogi sociolozi nastoje usvojiti i u svojim istraživanjima primijeniti egzaktno metode prirodnih nauka. To se ponajviše odnosi na želju da se sve mjeri i statistički obrađuje. Neki sociolozi u tome polaze tako daleko da su spremni staviti znak jednakosti između »naučno« i »kvantitativno«. Naravno, to su pretjerivanja, koja u težnji da podignu ugled discipline postižu suprotan efekt. Sociologija ne raspolaže takvim sredstvima preciznog mjerenja kao što su elektronski mikroskop ili spektralna analiza. Ona, osim toga, ne može ni težiti da ovakva sredstva razvije, jer njeno područje nije mrtva materija koja se može analitički sjeći i po volji precizno mjeriti, već su živi ljudi i njihovi dinamični odnosi. Njih nije moguće izraziti preciznim matematskim formulama, koje bi imale apodiktičku vrijednost. Pa ipak, usprkos tome suvremena sociologija ne odbacuje svako mjerenje. Oslanjajući se na zakon vjerovatnosti, ona se uspješno koristi modernim kvantitativnim metodama. Te su mjerne metode pomoćna sredstva u smišljenom i sistematskom promatranju i proučavanju ljudi. One unose jasnost i red u socijalna istraživanja i time u velikoj mjeri smanjuju mogućnost pogrešaka.

Drugo pitanje, koje se obično ističe kada je riječ o položaju sociologije i njenim mogućnostima, odnosi se na princip objektivnosti. U kojem je stupnju taj princip primjenljiv u sociologiji. Može li sociolog (koji je pozvan da raspravlja o ulozi televizije u društvu to uraditi isto tako objektivno kao i inženjer koga su pozvali da daje savjet o sistemu releja na komunikacijama? Zar sam karakter socioloških iskaza ne uključuje vrijednosno-interpretativnu orijentaciju? To su takvi iskazi koji redovito zadiru u područje ljudskih interesa, što znači da stoje pod njihovim pritiskom. Kada sociolog dobiva narudžbu od neke društvene organizacije da ispita područje koje je politički vrlo osjetljivo, on obično nije u stanju da to radi potpuno nepristrano, u skladu sa znanstvenim kriterijem. Ta je okolnost proizvela gledište o etičkoj neutralnosti društvene nauke prema kojemu znanstveni rječnik ne sadrži vrijednosne predikate, što drugim riječima znači da je zadatak znanosti da opiše, sredi i objasni činjenice, a ne da uvjeri, privoli ili podstakne na akciju. Međutim, to gledište ne samo da je teorijski nadvladano, već je i praktički neodrživo, jer tako shvaćena znanost gubi svaku djelotvornost, pa prema tome i razlog postojanja. Osim toga, svaki čovjek pa tako i naučenjak u svojoj djelatnosti teži da nadiđe puko činjenično i instrumentalno. Ekspert, koji poslušno izvršava naredbe ne ulazeći u pitanje kako će rezultati njegova rada biti iskorišteni, stoji na granici koja odvaja ljudske od pukog mehaničkog i rutinskog. Prema tome, suvremena sociologija odbacujući takozvanu etičku neutralnost, kao svojevrstnu ideološku fikciju, nastoji utvrditi načela koja osiguravaju maksimum znanstvene objektivnosti. U tom smislu ona zahtijeva tekstualno razlikovanje objektivnih iskaza ili logičke analize proučavanog područja od onih iskaza koji sadrže vrednovanje ili akcione preporuke o promatranju situaciji. Prigovor koji stavlja u pitanje znanstveni karakter sociologije, zbog nemogućnosti primjene eksperimenta koji uključuje striktnu kontrolu faktora, također nije opravdan, jer polazi od pretpostavke da ista proceduralna pravila vrijede u fizici i u sociologiji. Striktina kontrola ovdje nije neophodna, jer stavovi do kojih se dolazi nemaju apodiktički, već proba-

bilistički karakter. Osim toga, sasvim striktna kontrola nije moguća ni u prirodnim naukama, što je dokazao Heisenberg, koji je princip neodređenosti formulirao na temelju proučavanja fizikalnih pojava.

Budući da je u novije vrijeme došlo do prave ekspanzije sociologije, i to ne samo kao nastavne i istraživačke discipline, već i kao određenog oblika svijesti, koji u mnogim zemljama obuhvaća dosta široke slojeve pučanstva, opravdano se nameće pitanje: što je tome uzrok, odnosno koje ljudske potrebe i aspiracije zadovoljava studij sociologije? Naravno, u ovom našem izlaganju ne možemo na nj odgovoriti temeljito i iscrpno. Navest ćemo samo neke momente koji nam se čine značajni.

Prije svega, studij sociologije ima spoznajno intelektualnu vrijednost. Tu se radi o sistematskom nastojanju da se shvati društvo u kojem živimo. U ovom pogledu je indikativan zaokret interesa do kojeg je došlo u mladoj generaciji vodećih industrijskih zemalja Evrope i Amerike. Dok je u prvoj polovini našeg vijeka u tim zemljama većina najtalentiranijih abiturijenata kucala na vrata raznih tehničkih i komercijalnih fakulteta, 60-tih godina dolazi do promjene. Statistički podaci su pokazali da je dosta naglo opao interes za praktična i umosna zvanja, dok je porastao interes za humanističke discipline. Sociološke i filozofske predavaonice odjednom su postale pretijesne, a broj kandidata je znatno premašio realne mogućnosti zaposlenja nakon završetka studija. Uzrok toj pojavi treba tražiti u okolnosti što su veliki uspjesi prirodnih i praktičnih disciplina izazvali takve posljedice koje su počele ugrožavati sam opstanak ljudske zajednice. Socijalnu napetost, koja postoji između manjeg dijela čovječanstva koje pliva u izobilju i većine koja se bori s bijedom svake vrste, pojačava stalna prijetnja nuklearnog rata i pustošenja. Ni izobilje privilegiranih nije besprijeekorno, jer se i u vlastitoj kući sve više zasniva na općoj represiji i otvorenom nasilju. To su opći uvjeti u kojima sociologija postaje centar interesa, i to ne kao praktično zvanje već kao znanost od koje se očekuje da pruži odgovore na neka opća, urgentna pitanja.

Osim toga, studij sociologije ima i moralnu vrijednost. Proučavajući različita društva upoznajemo običaje i načine ponašanja koji se razlikuju od naših, no u isto vrijeme uviđamo da su funkcionalna, jer odgovaraju određenim ljudskim potrebama. Takvo je razumijevanje važan preduvjet sve veće tolerancije i približavanja među narodima, što je i te kako važno.

I konačno, možemo postaviti pitanje: ima li studij sociologije i neposrednu praktičnu vrijednost, to jest treba li na temelju spoznaje da je nešto loše u društvu pretendirati na akciju sa svrhom da se stanje popravi? Načelno, odgovor na to pitanje može biti samo pozitivan, jer čemu se truditi da se stvarnost smozna, ako nam znanje koje o njoj stječemo ne može poslužiti u životu. Pa ipak, ovdje se treba čuvati prevelikog optimizma.

Nema nikakve sumnje da su stručna sociološka znanja sve neophodnija u planiranju i organizaciji suvremenog života. U tom smislu postoje pokušaji da se sociologija stavi u rang fizike, na taj način što se tvrdi da istu ulogu koju fizika ima u tehnologiji sociologija preuzima u upravljanju društvom, i to naročito u modernom društvu, koje je u tolikoj mjeri kompleksno da sama efikasnost njegove organizacije traži manipuliranje ljudima kao stvarima. Ovdje treba primijetiti da kada bi u tome sociologija bila isto tako uspješna kao što je fizika na svom području, onda bi s ljudskog gledišta situacija bila upravo nepodnošljiva. No, situacija nije takva, jer s jedne

strane sociologija ne može predložiti pouzdana i standardna sredstva vladanja nad ljudima, a s druge, ona neprestano potiče one fermentacije koje su usmjerene na podpiranje postojećih pravila i navika i otvaranje novih perspektiva i mogućnosti. Prema tome, osim koristi koje se sastoje u racionalnom osmišljavanju i amortiziranju oštih konflikata u kompleksnim uvjetima modernog društva, sociologija ima i izrazito kritičku funkciju, koja je usmjerena na rušenje ustaljelog i odživiljenog kao nužan preduvjet za stvaranje novih, humanijih oblika života.

To posljednje svakako je osnovni razlog zbog kojega se u nekim zemljama pruža otpor razvoju moderne sociologije. Ukoliko se neka vlada manje oslanja na demokratske institucije, a više na policijske organe vlasti, utoliko je ona osjetljivija na kritiku pojedinih aspekata socijalnog života. Dobar primjer u tom pogledu je Grčka, gdje je sociologija kao nastavni predmet na univerzitetu bila uvedena još početkom našeg vijeka. Međutim danas u Grčkoj postoji jedan jedini fakultet gdje se predaje sociologija, i to je fakultet za djevojke iz boljih obitelji, u kojem je nastava na engleskom jeziku. Slična je situacija u Španjolskoj i u mnogim latinsko-američkim zemljama. Položaj sociologije kao moderne znanstvene discipline nije osobito povoljan ni u istočno-evropskim zemljama. Osim Poljske, koja s obzirom na tradiciju i važnost što se pridaje sociologiji pripada među vodeće zemlje na svijetu, i Češkoslovačke, koja je prije nekoliko godina institucionalizirala orijentaciju prema modernoj sociologiji, ni u jednoj drugoj istočno-evropskoj zemlji ne postoje sveučilišne katedre za obrazovanje mladih sociologa.

Druga značajna zapreka u širenju sociologije jest krutost i konzervativnost univerzitetskih struktura. U Italiji je sociologija vrlo razvijena, no uglavnom na institutima i drugim institucijama izvan sveučilišta. Na sveučilištima ona još uvijek izaziva prezir i neprihvatanje među predstavnicima klasičnih humanističkih disciplina. Tamo je uvođenje sociologije kao nastavnog predmeta vezano uz pokušaje reforme sveučilišta. Borba protiv reforme ima u velikom stupnju oblik straha da će ona otvoriti vrata invaziji sociologije. Fakulteti prihvaćaju uvođenje sociologije na nivou fakultativnih predmeta, no oni su odlučno protiv formiranja fakulteta političkih i socijalnih znanosti iz opravdane bojazni da bi studenti koji ih završe počeli zauzimati mjesta u administraciji i javnim službama i na taj način bi potiskivali pravnike, ekonomiste i povjesničare. Zbog nešto drukčijih no u biti isto konzervativnih razloga, nastave sociologije sve do prije desetak godina nije bilo ni na engleskim sveučilištima, kada je došlo do radikalne promjene, nakon čega se sociologija ubrzano uvodi gotovo na svim fakultetima. Osnovni razlog je u tome što se pokazalo da moderna sociološka istraživanja postaju nepohodna za uspješnije funkcioniranje industrije, administracije, masovnih komunikacija, marketinga i mnogih drugih službi i institucija suvremenog društva. Tome svakako treba dodati i tu okolnost što sve kompleksnije odnosi u kojima iz dana u dan radi sve veći broj inženjera, agronoma, liječnika i mnogih drugih stručnjaka traže osim stručnih i mnoga socijalna znanja i vještine, što nalazi svoj odraz u toj činjenici da na modernim tehničkim fakultetima industrijski najrazvijenijih zemalja od cjelokupnog fonda nastavnih sati na socijalne znanosti otpada i do trideset postotaka.

U našoj se zemlji moderna sociološka orijentacija logično javlja usporedo s uvođenjem sistema samoupravljanja. Naime, odmah se pokazalo da smišljeno razvijanje mnogih institucija u uvjetima decentralizacije i demokrati-

zacije traži stručan odnos prema neposrednim podacima života, koje je moguće prikupljati i koristiti jedino primjenom modernih znanstvenih metoda, koje su se razvile u okviru socijalne psihologije i sociologije na zapadu. Taj proces postepenog usvajanja i primjenjivanja modernih metoda nije se u nas odvijao glatko i bez otpora. On je rastao u oštrom sukobu sa staljinskim dogmatizmom, koji je braneći svoje pozicije nastojao da primjenu modernih metoda okvalificira kao buržujsku antimarksističku diverziju. Do odlučnog zaokreta dolazi šezdesetih godina kada se u nas osnivaju prve katedre za obrazovanje mladih sociologa. Sociologija se uvodi i u srednje škole. Osnivaju se stručna republička udruženja i jugoslavensko udruženje za sociologiju, koji na svojim skupštinama i simpozijima razmatraju aktualne probleme našeg samoupravnog razvoja. U tom razdoblju od desetak godina naši sociolozi objavili su relativno velik broj knjiga i studija, od kojih mnoge ukazuju na početnu etapu u razvoju discipline, no ima i takvih koje se nalaze na zavidnoj znanstvenoj visini. Među najveće promašaje i slabosti proteklog razvoja svakako treba ubrojiti odvojenost socioloških istraživačkih instituta i katedara za obrazovanje mladih sociologa na fakultetima.

Sada već ogromna većina uviđa da je to upravo fatalno za razvoj discipline, pa ipak je do sada malo učinjeno da se ta zapreka otkloni. Izuzetak je Slovenija, gdje je uspjelo na novom, modernom fakultetu za sociologiju okupiti većinu najistaknutijih slovenskih sociologa i sjediniti nastavni i istraživački rad. Koliko je to bilo važno, vidi se po tome što je ljubljanski sociološki aktiv u toku nekoliko godina doživio pravi preporod i postao najdinamičniji u cijeloj Jugoslaviji, kako po svojim inicijativama u radu na perspektivnom planiranju razvoja republike, tako i po suradnji na međurepubličkom i međunarodnom planu. U Zagrebu ima nekoliko socioloških centara na raznim fakultetima i institutima, koji su tako institucionalno strukturirani da postoje mnoge zapreke u međusobnoj suradnji, a što je najgore, nije još ostvareno jedinstvo nastavnog i istraživačkog rada. U takvoj situaciji, a pod utjecajem konzervativnog, tradicionalističkog trenda moglo se dogoditi da su se u našoj sredini u najnovije vrijeme javile inicijative za ukidanje sociologije i na srednjim školama i na nekim fakultetima. Te inicijative, budući da su suprotne duhu epohe u kojoj živimo, nisu opasne na dugoročnom planu, no one ipak mogu u našoj republici znatno usporiti ne samo razvoj moderne sociologije, već i mnoge druge interdisciplinarnе oblasti kao što su urbanizam, regionalno planiranje, moderna psihijatrija, turizam, ispitivanje tržišta i tako dalje, u kojima je sociološki pristup neophodan.

U svladavanju te i mnogih drugih zapreka određenu perspektivu je pružila inicijativa za osnivanje jedinstvenog sociološkog instituta i njegovu inkorporiranje u Sveučilište. To je bilo povezano s projektom osnivanja Sveučilišnog odjela za sociologiju, koji su sociolozi jednodušno podržali. Premda te inicijative nailaze na velike otpore, ne treba ih nipošto napustiti, jer i strano i naše domaće iskustvo nesumnjivo pokazuje da je čvrsta konsolidacija sociologije u okviru univerzitetske zajednice osnovni organizacioni preduvjet za njen brži razvoj.

ON THE PRESENT SITUATION IN SOCIOLOGY, AND ITS POSSIBILITIES

(Summary)

There is no doubt that expert sociological knowledge is becoming indispensable in the planning and organization of contemporary life. There have been attempts to place sociology in the same class as physics, using the argument that sociology assumes the same role in directing society that physics has in technology. This is especially said to be true of modern society, which is so complex that the very efficiency of its organization demands the manipulation of people as if they were objects. Here it must be said that if sociology was as successful in its field as physics is, it would be unbearable from the human point of view. But this is not the situation. Sociology does not have sure and standard means of directing people. It constantly stimulates the social ferments that undermine existing rules and customs and provides new perspectives and possibilities. Thus, besides being useful in rationalizing and cushioning the sharp conflicts of complex modern society, sociology also has a markedly critical function. It is directed towards destroying whatever is stagnant or dead, and is an essential pre-condition for the creation of new, more humane, forms of life.